

Saidesch seculs tranter Rain e Po

In tom nov dal Museum naziunal svizzer

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

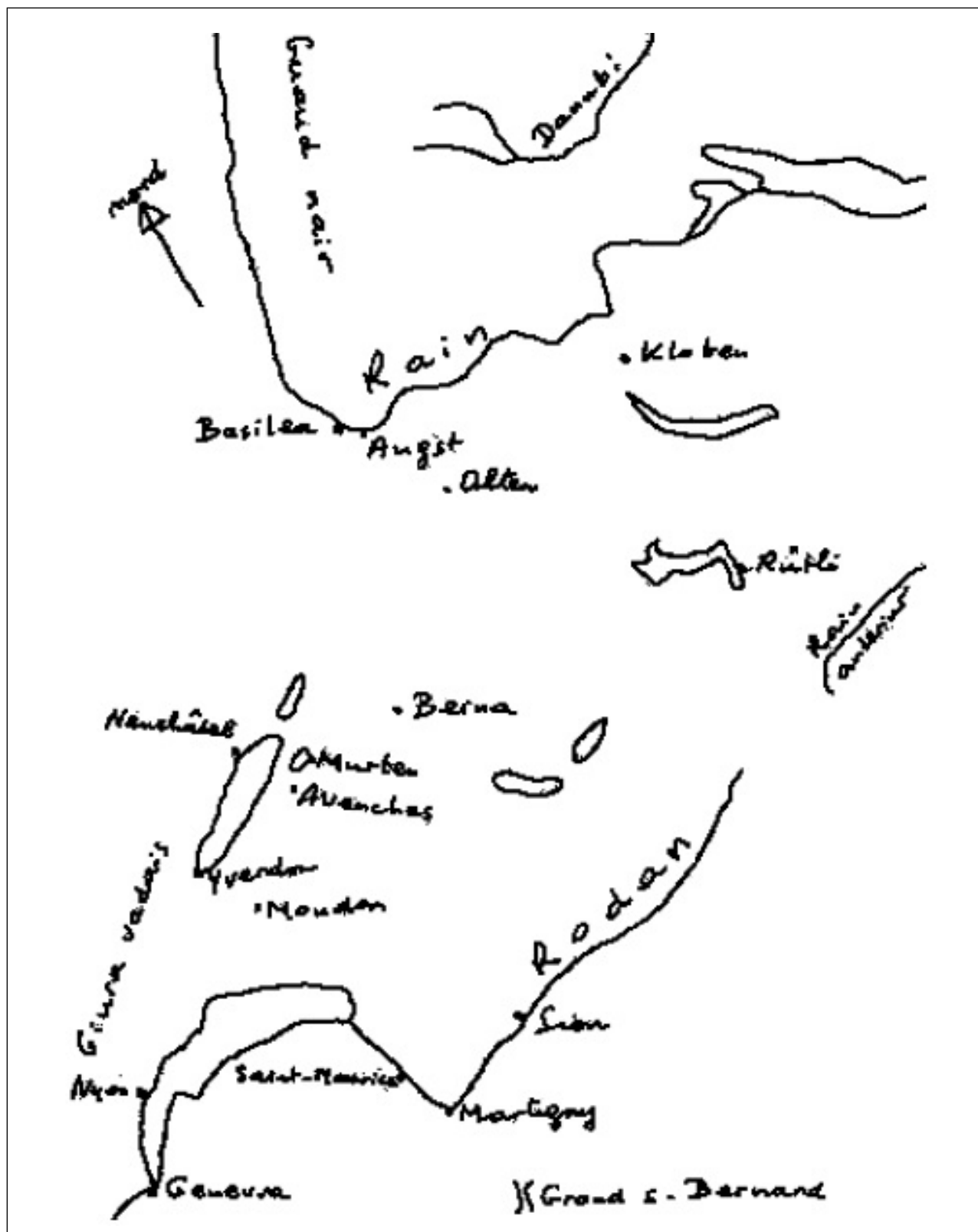
■ L'onn passà ha il Museum naziunal a Turitg renovà sia exposiziun archeologica e publictà in cudeschet accompagnant per declerar las transfurmaziuns e lur directivas¹. Lez volum è bler dapli ch'ina simpla guida; ins al po duvrrar sco lectura plaschaivla ed instructiva davart l'Europa, e cunzunt l'intschess che furma oz la Svizra, tranter 800 a. C. (entschatta dal temp dal fier) e 800 s. C. (curunaziun da Carl il grond a Roma). Directur *Andres Furger*: «Cun questa exposiziun aspirainsa a mussar la totalità da l'archeologia. En lez senn vaina renunzià a la parter en epocas, sco ch'ins fa per il solit. Il principal è d'incorporar ils chats svizzers en contexts pli vasts» (p. 3). Il schef da la Secziun archeologica, *Alexander Koch*, punctuescha: «Lezza divisiun tenor temas lubescha d'infurmar davart ils millennis dal passà enfin a Carl il grond» (p. 248).

Il passà d'in intschess multifari

Gea, «ils millennis». In chapitel introductiv resumescha il passà da l'univers e lur la preistorgia fin a -800. Ils auturs admoneschon: «En quest tom faschainta adina puspè attent a la gronda multifariadad istorica da l'intschess che furma oz la Svizra e che n'è mai stà in'unitad ni politica ni culturala. Perquai fissi fallà da discurre d'ina 'preistorgia svizra' u da la 'Svizra romana'» (p. 13). La part essenziala dal cudesch tracta ils saidesch seculs allegads, en deschedotg chapitels entitulads «Celts, Romans e Germans», «Las tecnicas novas», «Ils bajetgs», «Il commerzi», «Il mangiar e las bavrondas», «La vestgadira», «La chasa», «Amur e famiglia», «La scritgira», «La medischina», «Ils passatemp», «La societad» (tschintg chapitels), «La religium» e «Suentar la mort». L'emprim chapitel dat ina cronologia vaira detagliada en 24 paginas e resumescha en duas frusas la perioda tractada: «A l'interiur da l'Europa nascha la cultura celtica che sa derasava lur en vasts territoris. Entant crescha in stadi pitschen da l'Italia d'oz ad in imperi grond; lura val' en paglia, t. a. sut il smatg da pievels germans vegnids dal nord» (p. 64).

Ils Celts vegnan Galloromans

Il volum deditgescha in spazi relevant a la cultura celtica. Tranter ils pievels celtics numna', sper ils Helvets ed auters, er ils Leponts «che vivevan er en ina part dal Grischun d'oz. En autras valladas, cunzunt en l'Engiadina [sco er en il Puschlav e la Val Müstair, G. S.-C.], vivevan ils Rets; i n'è betg cler sch'els eran Celts» (p. 71). Enturn il segund tschientaner a. C. naschan las emprimas citads celticas en lieus levs da defender, sco stortas da flums (Berna e Basilea) u culms isolads (Mont Vully tranter ils lais da Murten e Neuchâtel). In'inscripziun celtica en bustabs grecs cuntegn la furma la pli veglia dal num da Berna: «Brenodor». «Auters lieus situads en stortas da flums da regiuns celticas avevan num uschia, p. ex. Verona» (p. 149); il num da Berna en sazez n'ha pia nagut da far cun l'urs. Toponims celtics en Svizra èn Moudon (Minodunum), Nyon (Noviodunum), Olten (Ollodunum), Sion (Sedunum), Yverdon (Eburodunum) eap. Il suffix «dunum» è parentà cun l'englais «town» ed il tudestg «Zaun». Roma ha sutmess il Celts plaun a plaun, la «Gallia provincia» cun Geneva tranter -125 e -121, il rest da Gallia enfin al Rain enamez l'emprim secul a. C., cun las fundaziuns romanas da Colonia Iulia Equestris (Nyon/VD) e Colonia Raurica (Augst/BL), e las Alps cun la Rezia l'onn -15. L'imperi roman tanscheva pia enfin al Chanal da la mongia. L'imperatur Tiberius Claudius (n. -10, m. +51) leva conquistar la

Ils Burgognais han sa stabilids enturn il Lai da Geneva, nua che la cultura galloromana aveva ragischs pli profundas. Retg Sigismund ha fundà la claustra da Saint-Maurice sin la via dal Grond s. Bernard.

Gronda Bretagna; perquai ha'l fatg slargiar la via sur il Grond s. Bernard ed il Giura vadais per spustar l'armada vers il Chanal. «Enina ha'l auzà il vitg d'Octodurus (Martigny) sin il rang da citad romana cun il num da Forum Claudii Vallensium» (p. 111); dalonder deriva il num da Vallais. «Las vias romanas eran salaschadas be en citads; uschiglio consisteva la cuvrada en general d'ina stresa da crappa e terra zappitschada; suten, en regiuns palidusas, davi in letg da laina radunda u pals. Il profil da la surfatscha era in pau crutsch; uschia culava l'aua da plievgia en ils foss che currivan d'omadas varts (...). Circa mintga 30 km pudev'ins ir giu en ina sort motel (...) nua ch'ins chattava vivonda per sazez e las bestgas» (p. 114).

Carta da tratgas

Il cudesch infurma cun blers detagls da la vita en la Gallia romana. «Il rument da cuschina (ossa, conchiglias, crosas da nuschi, grauns) ans pussibilitescha d'enconuscher la carta da tratgas galloromana. Natiralmain davi charn-portg, ma era bov, nursa e chavra, tutta sort giaglinom, lieu, tschierv, chavriel, urs, fasan, cot da draussa, pernisch, merlotscha, tursch, pesch, lindornas, chaluns da rauna, ovs (...) eue. (...) En las classas mesaunas e bassas mangiav'ins cunzunt paun e buglia da graun, chaschiel, ovs, puma e verdura, be mintgant pesch e charn. Sper delicatessas exoticas sco olivas conservadas en aschieu, (...) peschs da mar, datlas, figs, spezarias e cunzunt sosas da pesch cundidas (...) èn bleras vi-

vondas novas vegnidas en nossa regiun, lur er emplantadas sco il seghel e la primbla. Sco ingredienzas per cuschnar e cundir duvrav'ins en general sunscha; be ils ritgs pudevan sa prestar ieli d'oliva. Sal basegnav'ins per cundir e cunzunt conservar differentas vivondas; ed derivava da funtaunas d'aua ensalada u da stresas da sal da crap (...). Plinavant duvrav'ins tutta sort erbas ed autras ingredienzas, sco sems da pinia u da tscherfegl, coriandel, paiver, puletg, timian, basilic, agl, tschagula eue. Ins na dultschiva cun zutger, lez n'enconuschev'ins betg, mabain cun mel» (p. 121). Pervi dal clima pli fraid ch'en l'Italia han ils Galloromans mantegnì la disa celtica da purtar chauschas, schebain ch'«ils Romans las tegnevan per in'ensaina da sutsvilup cultural» (p. 136).

Medischina e religium

L'archeologia ans infurmescha era da la medischina antica. «Bliers medis da Gallia romana derivavan da Grezia. Ils Galloromans han realisà prestaziuns excellentas areguard la medischina dals eglis (...). Ils oculists segnavan lur remedis (...) cun buls che precisavan lur num sco era cumposiziun, indicaziun e dosa dal medicament. Tals buls datti uschè bliers en Gallia ch'ins presuma che la terapia dals eglis saja stada ina spezialitad celtica» (p. 154). La turbraziun dals eglis per exempel tgirav'ins cun itg da chanel. La chirurgia, s'enclergia senza narcosa, n'era betg uschè impurtanta. «Tuttina savev'ins avrir chavazzas (...), drizzar en fracturas, eliminar varizas, liar

avainas e tagliar mandlas. Il sang stinertav'ins cun in fier cotschen» (p. 156). Cun la cultura romana han ils Celts surpiglià il chalender latin, cunzunt ils dudesch mais, da mars enfin a favrer. Ins numnaiva l'emprim tenor Mars, il dieu da la guerra. Il settavel mais era pia settember, l'otgavel october (per surmiran «otgover»), il novavel november ed il dieschavel december. En Gallia venerav'ins era las divinitads romanas cun variantas localas. Aifer l'imperi han ducrinas orientales dal salit sa derasadas. Schuldads han introducì il cult da «Mitra ch'aveva mazzà il taur, simbol dal mal, en in cuvel sontg (...). El empermetteva a ses fidaivels il salit da l'olma e la vita eterna» (p. 216). Triumfà ha dentant il cristianissem, religium uffiziala da l'imperi davent da la fin dal quart tschientaner.

Dals Romans als Francons

I n'è betg per cas ch'il Museum naziunal mussa bliers chats che derivan d'Avenches/VD. Già l'imperatur Titus Flavius Vespasianus (9-79) ha favuri il vitg d'Aventicum, ertavel dal Mont Vully celtic, per motivs da famiglia, al nummond «Colonia Pia Flavia Constans Emerita Helvetiorum Foederata» (p. 75). El ha era conquistà il Guaud nair ed il curs sur dal Danubi, allontanond dal Rain il cunfin imperial. Ma da l'autra vart vivevan ils Alemans. «Attratgs adina dapli da la ritgezza dal pajais helvetic, hani entschat enamez il terz tschientaner cun expediziuns da sblundregiada. Enturn 260 hani devastà Avenches ed ils bliers

vitgs e bains purils da la regiun²). Roma ha pia evacua las conquistadas da Vespasianus e fortifitgà puspè il cunfin dal Rain. En il quart tschientaner han ils imperaturs partì lur possess en duas parts; nossas regiuns faschevan part da l'Imperi d'Occident. Enturn 443 ha lez stabilì ils Burgognais, in pievel german da var 200 000 olmas, «en la regiun enturn il Lai da Geneva. Lezza citad hani tschernì sco chapitala. I controllavan las vias ordvart relevantas entras la vallada dal Rodan ed il Grond s. Bernard. Ils indigens galloromans als han retschets bain (...). Ils Burgognais han s'incorporads spert en la cuminanza galloromana, surpigliond er il linguatg latin» (p. 83). Dentant è l'Imperi roman d'Occident i en paglia. 515 ha il retg burgognais Sigismund (+523) fundà la claustra da Saint-Maurice sin la via dal Grond s. Bernard. Anc en il medem secul han ils retgs francons conquistà bunamain tut l'intschess da la Svizra d'oz; be las valladas oz tessinaises ed il Puschlav faschevan part dal reginam langobard cun center en la planira dal Po. I para ch'Alemans «sajan immigrads a sid dal Rain en quantitat relevanta pir durant il settavel secul³). En l'otgavel ha il retg francon Carl (747-814) conquistà il reginam langobard e sa fatg protectur da papa Leo III (+816); lez ha sa mussà engraziavel l'onn 800, encurunond Carl imperatur e restaurond formalmain l'Imperi roman d'Occident, urden europeic vegl e nov.

Patratgs da Festa federala

Il volum dal Museum naziunal na po remplazzar in manual istoric. El na cuntegn nagin register, e sia suletta charta geografica è ina reproducziun parziala da la renumnada Tavla da Peutinger (copia medievale d'ina charta antica tardiva). Las davosas duas paginas dal cudesch porschan ina bibliografia detagliada. L'ovra entira, schizunt en la part introductiva davart il temp avant l'onn -800, stimulescha da patratgar areguard noss temp. Be in exempel. En ils lais svizzers datti bliers stizis da vitgs preistorics bajegiads sin palissadas. Enfin a circa 1950 sa figurav'ins «plattafurmas construidas sin pals che purtavan chasas da lain ed eran colliadas cun la riva entras piogns (...). Quel maletg è lur vegni in simbol patriotic da la Svizra enamez l'Europa da lezza giada, pia umans paschavels, isolads, ma protegids endretg sin lur plattafurmas, circundads d'in'aua clera nua ch'ils culms sa spievavan en il cotschen da la saira. Quai pudeva anc illustrar la situaziun da Svizra en l'Europa sch'ils archeologs dals davos tschinquanta onns, sco il Basileis Emil Vogt, n'avevan betg refutà talas fantasias romanticas (...). Ils vitgs na stavan betg en l'aua, mabain sin la riva che vegniva mintgant inundada. Plinavant n'eran las chasas betg bajegiadas sin plattafurmas cuminaivlas, mabain isoladas» (p. 48). En quests dis faschainta endament in engraiment memorabel sin in prà sper il Lai d'Uri, in prà che simbolisescha la solidaritad encunter l'arbitrariadad e nua che president Václav Havel ha vulì metter pe tar sia visita en Svizra. La tractativa internaziunala davart la canera d'aviuns chaschunada da noss «Unique Airport» ans regorda dentant che nus n'eschan betg circundads d'aua, mabain d'auters pajais. Quai constava en la preistorgia e constat anc adina en il 21avel tschientaner.

¹ Toni Rey, Heidi Amrein e Hanspeter Treichler (ed.), *Vergangenheit im Boden vom Anfang bis 800. Turitg (Museum naziunal svizzer, ISBN 3-908025-31-1) 2000*

² Henri Meylan (ed.), *L'Histoire vaudoise, Lo-sanna (24 heures) 1973, p. 24.*

³ Renata Windler en: *Andres Furger ed auters, Die Schweiz zwischen Antike und Mittelalter. Turitg (Neue Zürcher Zeitung, ISBN 3-8523-560-1) 1996, p. 162.*